

Piotr Chomik

Białystok

Początki struktury cerkiewnej na ziemiach ruskich i Wielkiego Księstwa Litewskiego

Po chrzcie Rusi Kijowskiej rozpoczął się proces ewangelizacji ziem ruskich. Kościół uzyskał poparcie państwa i dzięki temu mógł prowadzić działalność misyjną na obszarach zamieszkiwanych przez pogan. Dlatego też Kościół ruski rozszerzał stopniowo swoje wpływy również w kierunku ziem przyszłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Metropolia kijowska – jako sześćdziesiąta z kolei metropolia patriarchatu konstantynopolitańskiego – została ustanowiona około 997 roku. Do tego czasu w stolicy Wielkiego Księstwa Kijowskiego przebywał jedynie biskup misyjny. Można założyć, że biskup misyjny przybył do Kijowa wraz z księżną Anną w roku 989. Pierwszym biskupem z tytułem metropolity został Teofilakt przeniesiony z metropolii Sebasty. Przeniesienie to nastąpiło przed 991 r., przed śmiercią patriarchy Mikołaja Chrysoberga. Drugim metropolitą był Jan, chociaż źródła ruskie wspominają u schyłku X w. jeszcze o dwóch metropolitach – Michale i Leonie. Zajmowanie godności przez te postaci w X w. jest bardzo wątpliwe¹. Wraz z powołaniem metropolii kijowskiej ustanowiono sufraganie biskupie. Kijowskie biskupstwo metropolitalne obejmowało ziemię kijowską, białoruską i litewską. Obok metropolitalnego soboru św. Zofii w Kijowie w późniejszym okresie ważne miejsce odgrywał Nowogródek Litewski z soborem św. św. Borysa i Gleba².

Struktura diecezjalna Kościoła ruskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego zaczęła kształtować się pod koniec wieku XI.

---

¹ A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, Warszawa 1968, s. 25–33.

² Mitropolita Makarij, *Istorijskij Russkoj Cerkwi*, t. IV, Moskwa 1866, s. 132; W. Zaikin, *Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w. do unii lubelskiej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, R. X, nr 2, Lwów 1930, s. 135; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła Katolickiego w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, cz. 2, Kraków 1969, s. 811; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 59.

Biskupstwo smoleńskie zostało wyodrębnione z eparchii perejesławskiej³ w 1136 roku w wyniku starań księcia smoleńskiego Rościsława Mścislawowicza (1127–1159).

Rozwój ekonomiczny Smoleńszczyzny, jaki nastąpił w latach trzydziestych XII wieku i trwał do jego końca spowodował uniezależnienie polityczne tych ziem. To z kolei wywołało chęć uniezależnienia struktur cerkiewnych od eparchii perejesławskiej i powołanie własnej diecezji. Początkowo, za czasów ojca księcia Rościsława, księcia Mścislawa, na skutek sprzeciwu biskupa perejesławskiego, nie udało się powołać eparchii smoleńskiej. Problem erygowania nowej diecezji powrócił dopiero po śmierci władcy perejesławskiego Markela w 1134 roku⁴.

Książę Rościsław wystawił dokument fundacyjny, uposażający biskupstwo i określający kompetencje sądu cerkiewnego⁵. W tym też roku pierwszym biskupem smoleńskim został Manuel. Według ustaleń A. Poppego, miało to miejsce pomiędzy marcem a majem 1136 r.⁶ Potwierdza to data konsekracji Manuela podana przez latopis Nikonowski – 26 kwietnia⁷. A. Poppe pisał: *Jeśli nawet jest to domysł, to wyjątkowo trafny, mieści się bowiem w granicach czasowych niezależnie ustalonego okresu obsady katedry smoleńskiej*⁸. W imieniu biskupa Manuela sporządzono drugą część dokumentu fundacyjnego. Dokument ten był zobowiązaniem odbiorcy (biskupa) do honorowania woli sprawcy – fundatora. Ponadto biskup Manuel zobowiązywał się do „nieoddawania” czegokolwiek z zapisanego w funduszu majątku nowopowstałej eparchii⁹. Na mocy funduszu biskup i duchowieństwo nowo erygowanej katedry biskupiej uzyskali od księcia dziesięcinę z dwóch źródeł. Pierwsze: od dochodów pieniężnych – z wyłączeniem grzywien sądowych i daniny zwanej *poludje*¹⁰ – skarbu książę-

³ Perejasław był stolicą diecezji, która obejmowała w końcu XI w. ziemię perejasławską, smoleńską i suzdalską. Szerzej na ten temat patrz niżej. Je. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, Moskwa 1911 (reedycja 1997), s. 685–688; A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. 1, „Przegląd Historyczny”, t. LV, 1964, z. 3, s. 382–383; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, Kraków 2000, s. 54–55; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 60.

⁴ L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smolenskogo 1136 goda i process feodalizacji Smolenskoy ziemi*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy*, Poznań 1974, s. 86.

⁵ Je. Gołubinskij, *Istorija russkoj cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 411–415; A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. LVII, z. 4, Warszawa 1966, s. 535.

⁶ A. Poppe, *Ibidem*.

⁷ *Połnoje Sobranije Ruskich Letopisiej* (dalej: PSRL), t. 1, Moskwa 1962, kol. 304.

⁸ A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, s. 535.

⁹ *Ibidem*, s. 544–545.

¹⁰ „Poludje” oznaczało początkowo pochody księcia do najdalszych zakątków swojego księstwa, gdzie zachowały się jeszcze wspólnoty niepłacące daniny. Pochody zbrojne zmuszały te wspólnoty do płacenia tychże danin. W znaczeniu przytoczonym w tekście „poludje”, to jesienny, zbrojny

cego z 32 ośrodków targowych i miejskich. Drugie: z części obszaru księstwa smoleńskiego. Ogółem podstawowe dochody biskupa i kleru katedralnego wynosiły około 350 grzywien, co jak zauważa A. Poppe, nie było sumą pokaźną¹¹. Prócz wielu ziem zapisanych łącznie z daniną biskupstwu, w dokumencie erygującym biskupstwo jest mowa o dwóch siołach (Drośnieńskim i Jasiieńskim), które wraz z ogrodem warzywnym, jeziorami i sianożęciami miały stanowić własność biskupią¹². W akcie fundacyjnym znalazł się też zapis o sankcjach, jakie groziły metropolicie kijowskiemu Michałowi (1128–1147), hierarchom pieriejesławskim i w końcu biskupom smoleńskim w wypadku likwidacji nowo utworzonej eparchii. Sankcje te były bardzo konkretne: pozbawienie nadań uposażających nowe biskupstwo. Biskup Manuel natomiast we fragmencie dokumentu fundacyjnego, swego autorstwa kieruje groźbą klątwy pod adresem swoich następców na katedrze i sam zabezpiecza się przed pokusą likwidacji eparchii. Jest to niejako deklaracja lojalności biskupa Manuela wobec księcia smoleńskiego, że nie da się skusić propozycją objęcia bardziej znakomitej katedry¹³. Możliwość taka istniała, bowiem w latach 1134–1141 nie była obsadzona katedra perejaśławska. Ewentualne objęcie jej przez Manuela groziło likwidacją biskupstwa smoleńskiego.

Wspomniana powyżej data wyświęcenia biskupa Manuela (marzec–maj 1136 r.) zamknęła proces powstania nowej diecezji. Manuel został mianowany przez Rościsława wcześniej i wówczas też musiały zostać określone podstawy materialne fundowanego biskupstwa zapisane w dokumencie z 1136 r. Wyznaczenie więc przez Rościsława dochodów biskupstwa należy odnieść do roku 1134, to znaczy na ten okres, kiedy do Smoleńska zaczęła wpływać krótkotrwała danina suzdal-zaleska. Danina ta nadana wcześniej i przejściowo utracona trafiła do dokumentu z 1136 r.¹⁴ Na rzecz 1134 r. wskazuje również śmierć biskupa perejaśławskiego Marka (Markela) 6 stycznia tegoż roku. Śmierć ta przyspieszyła decyzję Rościsława. Również metropolita kijowski Michał wobec wakatu na katedrze perejaśławskiej sprzyjał inicjatywie księcia smoleńskiego. Biskupstwo perejaśławskie było większe terytorialnie od biskupstwa kijowskiego i jego „okrojenie” leżało w interesie metropolity. Metropolita Michał przeby-

---

pochód księcia po Smoleńszczyźnie, w celu zebrania daniny. W XII w. „poludje” było pośrednią formą daniny, pomiędzy daniną – kontrybucją, a daniną – feudalną rentą. L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smolenskogo 1136 goda*, s. 109.

¹¹ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 216.

¹² L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smolenskogo 1136 goda...*, s. 87; A. Kijas, *Własność kościelna na Rusi*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy*, s. 119.

¹³ A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, s. 541–542.

¹⁴ Dziesięcina z tej daniny wpływała wcześniej na rzecz katedry smoleńskiej. O sytuacji politycznej towarzyszącej nadaniu tej daniny oraz jej związkach z czasem i okolicznościami założenia biskupstwa smoleńskiego zob. *Ibidem*, s. 545–551.

wał w Smoleńsku w listopadzie 1134 r. i w lutym 1135 r., jak pisał A. Poppe: „pokojowa polityka Roścysława znajdowała całkowite uznanie metropolity i nie miał on powodów odmawiać księciu tego, co również było korzystne dla samej metropolii”¹⁵.

W tym czasie Kijów był areną walk pomiędzy Monomachowiczami i Olegowiczami. Metropolita Michał (Grek z pochodzenia) dokładał starań, by położyć kres tym walkom. Podczas swego przypadkowego pobytu w Nowgorodzie w 1134 r. protestował przeciwko wojnie Mścisławowiczów z ich wujem księciem Jerzym Dołgorukim i za te protesty został osadzony w lochu. W 1136 r. pod Kijowem stały gotowe do bitwy wojska Monomachowiczów i Olegowiczów, ale książę kijowski Jaropełk, ustąpił Olegowiczom, najprawdopodobniej pod wpływem metropolity Michała. W 1140 roku Olegowicze ponownie stanęli pod Kijowem, aby wygnać stamtąd kolejnego Monomachowicza Wiaczesława. Rozpoczęło się oblężenie miasta, ale przed napastnikami pojawił się metropolita Michał i oznajmił, że Wiaczesław, nie chcąc rozlewu krwi, zrzeka się tronu. Nowym księciem został Wsiewołod Olegowicz¹⁶.

W 1146 roku na tronie kijowskim zasiadł brat Roścysława Smoleńskiego, Izasław i rozpoczął konflikt z hierarchią cerkiewną. Konflikt ten był spowodowany wysunięciem na kijowski tron metropolitalny znanego ze swej wiedzy teologicznej, pochodzącego ze Smoleńska, mnicha kijowskiego monasteru zarubskiego, Klimenta Smolatycza (27 lipca 1147 r.)¹⁷. Aby obejść ustaloną tradycją

¹⁵ Ibidem, s. 552.

¹⁶ A. Kartaszew, *Oczerki po istorii russkoj cerkwi*, t. 1, Moskwa 1993, s. 170. Latopis hustyński pod rokiem 1140 podawał: „Wsiewołod Olegowicz, żądny władzy, gdy usłyszał o śmierci Jaropełkowej i że Wiaczesław, brat jego, siadł na władaniu Kijowskim, natychmiast wybrałszy się ze Światosławem, bratem swoim i mnóstwem ludzi, poszedł na Wiaczesława. I gdy przyszedł ku Kijowowi marca 4 dnia, pustoszył ogniem i mieczem. Wiaczesław zaś, nie chcąc przelewu krwi, posłał do niego metropolitę Michała, prosząc o pokój i zostawił mu władanie Kijowskie, a sam poszedł na swoją włość do Turowa, a Wsiewołod objął wadanie Kijowskie. H. Suszko, *Latopis hustyński, Opracowanie, przekład i komentarze*, „Slavica Wratislaviensia” CXXIV, Wrocław 2003, s. 130.

¹⁷ L. W. Aleksiejew, *Smolenskaja ziemia*, s. 242. Z powodu uczoności Klimenta zarzucano mu niekiedy, że uważa się za filozofa, czemu dawał odpór w swoich listach; zob. *Postanije napisannoje Klimientom, Mitropolitom russkim, swiaszczenniku Fomie i objasniennoje Afanasijem-Monachom*, [w:] *Pamiatniki literatury drevniej Rusi, XII wiek*, Moskwa 1980, s. 283. Niejasne są także okoliczności wysunięcia na tron metropolitalny Klimenta Smolatycza. Według A. Kartaszewa poprzednik Klimenta metropolita Michał wyjechał do Konstantynopola w 1145 r. w sprawach cerkiewnych i tam pozostał do swojej śmierci (A. Kartaszew pozostawia sprawę otwartą czy było to w roku 1147 czy później). A. Kartaszew, *Oczerki po istorii...*, s. 171. Natomiast A. Poppe, uważał, że metropolita Michał złożył swój urząd w wyniku zawinonego przez siebie kryzysu politycznego – metropolita uwikłał się w spór o sukcesję kijowskiego stolca senioralnego. Przypuszczenie, jakoby Michał został usunięty przez wroga do niego usposobionego Izjasława nie znajduje potwierdzenia, ponieważ, jak pisał A. Poppe, spór o obsadzenie stolca metropolitalnego w lipcu 1147 opiera się na założeniu jego wakansu. Pozostaje także nierozstrzygnięta sprawa powrotu metropolity Michała do

zgodę patriarchy Konstantynopola na wybór metropolity, biskup czernihowski Onufry zaproponował, by metropolitę wybrał sam tylko synod biskupów ruskich. Dwaj spośród zebranych biskupów Manuel ze Smoleńska i Nifont z Nowogrodu oświadczyli, że w takiej sytuacji nie są do wyboru upoważnieni. Dla rozwiązania takiej sytuacji zastosowano wybieg. Wprowadzenia na urząd dokonano przy użyciu znajdujących się w Kijowie relikwii głowy św. Klemensa Rzymskiego. Zgodę na to wyraziło sześciu biskupów. Kliment został wybrany metropolitą 21 lipca 1147 r. Według G. Podkalskiego dwóch wymienionych powyżej biskupów odmówiło uznania nowego metropolity, A. Kartaszew podawał, że biskupów sprzeciwiających się metropolicie było trzech (trzecim był biskup połocki Kosma)¹⁸.

Z tego względu biskup smoleński w okresie późniejszym w obawie przed Klimentem opuszczał często Smoleńsk, pozostali wymienieni biskupi również musieli opuszczać swoje stolice. Niejasny jest stosunek do tego konfliktu Rościsława Smoleńskiego, który tolerował opuszczanie Smoleńska przez swego biskupa. Gdy w 1154 roku (lub w 1155 r.) Izjasław umarł, jego miejsce zajął właśnie Rościsław. Objąwszy tron kijowski, Rościsław nie występował jednak przeciwko Klimentowi, być może dlatego, że sam niezbyt pewnie czuł się na stolcu kijowskim. I rzeczywiście jeszcze w tym samym roku Rościsław został obalony przez księcia Jerzego Dołgorukiego. Książę Jerzy był przeciwnikiem Klimenta, dlatego szybko osadził na tronie metropolitalnym Konstantyna Greka (1156–1159). Nominację tę z radością powitał zarówno biskup smoleński – Manuel, jak i biskup połocki – Kosma, (biskup nowogrodzki Nifont zmarł tuż przed intronizacją Konstantyna) kończył się bowiem dla nich okres niepewności. Od czasu nominacji Konstantyna mogli bez przeszkód pełnić swoje biskupie funkcje¹⁹.

Biskupstwo smoleńskie początkowo obejmowało swym zasięgiem terytorium księstwa smoleńskiego i ziemię mścisławską²⁰. Obszar diecezji zmniejszył się po zajęciu ziemi mścisławskiej przez Litwę w drugiej połowie XIV wieku. W 1395 r. Smoleńsk znalazł się w granicach państwa litewskiego. Biskupowi smoleńskiemu podlegała większość ziem dawnego księstwa smoleńskiego, za-

---

Kijowa. Grób jakiegoś metropolity Michała w kijowskim monasterze pieczerskim mógłby przemawiać za zakończeniem życia w Kijowie. Grób ten mógłby jednak należeć również do metropolity Michała z lat 70. XII w. A. Poppe, *Metropolici i książęta Rusi Kijowskiej*, [w:] G. Podkalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna*, s. 400.

¹⁸ Ibidem, s. 75–76; A. Kartaszew, *Oczerki po istorii*, s. 172–173.

¹⁹ Ibidem, s. 173; L. W. Aleksiejew, *Smolenskaja ziemia*, s. 242–243.

²⁰ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 155; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 64; G. Podkalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna...*, s. 434.

jętego przez Litwę, z miastami Drohobuż, Wiaźma, Biała, Toropiec i Wieliz. Świątynią katedralną był sobór Bogurodzicy w Smoleńsku²¹.

Najstarszy przekaz o istnieniu biskupstwa w Połocku pochodzi z początku XII wieku. Dotyczy on wyświęcenia Miny na biskupa Połocka 13 grudnia 1105 roku. Zachował się też zapis o jego śmierci 20 czerwca 1116 roku, oraz informacja o tym, że pochodził z mnichów Ławry Kijowsko-Pieczerskiej²². Biskupstwo połockie zostało założone jeszcze przed wyświęceniem Miny, ale – jak pisze A. Poppe – nie można przyjmować za wiarygodny przekaz źródłowy późnej tradycji łączącej założenie biskupstwa w Połocku z działalnością chrystianizacyjną księcia Włodzimierza²³. Wzmianka o wyświęceniu Miny na biskupa połockiego, połączona jest w *Powieści Lat Minionych* z informacją o wyświęceniu Amfilofeusza na biskupa Włodzimierza 27 sierpnia 1105 roku oraz Łazarza na biskupa Perejasławia 12 grudnia 1105 r. W obu tych ośrodkach katedry biskupie istniały już wcześniej, a zatem również w Połocku musiało być podobnie²⁴. Warto tu dodać, że Połock pełnił wówczas ważną rolę polityczną. Włodzimierz I wyznaczył w nim siedzibę najstarszego syna Izasława, który zmarł w 1001 r. Fakt ten był wyrazem zaznaczenia się w ziemi połockiej tendencji odśrodkowych w stosunku do Kijowa. Po Izasławie bowiem umocnili się w Połocku jego synowie, podczas gdy na całym pozostałym obszarze Rusi panowali potomkowie innego syna Włodzimierza Jarosława Mądrego. W Połocku władzę sprawował wnuk Włodzimierza Braiczesław Izjasławowicz. Zmarł on w 1044 roku i władzę przejął jego syn Wsiesław, który w późniejszym okresie to podejmował z potomkami Jarosława wspólne akcje zbrojne, to wyprawiał się przeciwko nim (w 1065 r. rozpoczął akcję wojenną z zamiarem zdobycia władzy nad Nowogrodem, ale poniósł klęskę w bitwie na Niemidze 3 marca 1067 r.²⁵ Walki

---

²¹ L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smolenskogo 1136 goda*, s. 111; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 158–159; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagiełły*, „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce”, z. 66, Kraków 1986, s. 122.

²² A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 170; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie*, s. 61.

²³ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 171. Por. G. Szejkin, *Połockaja jeparchia. Istoriko-statistyczeskije obozrenije*, Minsk 1997, s. 5–6. Do dzisiaj niektórzy białoruscy uczeni podają, że eparchia połocka została założona w 992 roku, pierwszy biskup nosił imię Nicefor, był grekiem, a w 1092 r. objął katedrę kijowską. U. Arłou, *Tajmniczy połockaj historii*, Minsk 2002, s. 38, 40. Twierdzeń tych nie potwierdzają źródła, ponadto Nicefor Grek był metropolitą kijowskim w latach 1104–1121. Pewne jest, że ten właśnie metropolita konsekrował w 1105 r. biskupa Minę z Połocka. A. Poppe, *Metropolici i książeta...*, s. 399.

²⁴ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 171.

²⁵ Ibidem, s. 172–173; L. W. Aleksiejew, *Połockaja ziemia. Oczerki istorii siewiernoj Bielorusii w IX–XIII ww.*, Moskwa 1966, s. 243.

ciągnęły się jeszcze przez lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XI wieku²⁶, chociaż również wtedy podejmowano próby zbliżenia, czego szczytowym punktem było małżeństwo syna Wiesława, Gleba mińskiego z Anastazją córką Jarosława Izjasławowicza²⁷.

Opisana sytuacja pozwala zrozumieć, dlaczego nowo mianowany w 1105 roku biskup połocki Mina pochodził z monasteru pieczerskiego w Kijowie. Miaowanie biskupa nawet w sytuacji rozbitcia politycznego księstwa zależało od akceptacji kandydatury przez siły lokalne, nie tylko książąt, ale też możnych i duchowieństwa. Tym bardziej zwyczaj taki istnieć musiał za czasów Wsiesława, stąd do przyjęcia mogła być dla niego jurysdykcyjna zależność jego biskupstwa od metropolity kijowskiego. Według A. Poppego, kandydat z klasztoru blisko związanego z połocką rodziną książęcą dawał niewątpliwie rękojmię bezstronności²⁸. Dobre stosunki kijowskiego monasteru pieczerskiego z Połockiem ustaliły się jeszcze za życia Wsiesława, jak to wynika z portretu tego księcia przedstawionego w *Powieści minionych lat: Gdy matka bowiem urodziła go, miał błonę na głowie, rzekli zaś czarodzieje matce jego: „Tę błonę nawiąż nań, niech nosi ją do końca żywota swojego”. I nosi ją Wsiesław i do dziś dnia na sobie; dlatego nie jest czuły na przelew krwi*²⁹. Świadectwem żywych kontaktów Wsiesława z duchowieństwem i religijności tego księcia jest znajomość przez niego kultu pierwszych świętych ruskich, św. św. Borysa (Romana) i Gleba (Dawida), świętych „niesprzeciwiających się śmierci”, kanonizowanych w 1020 r.³⁰ Nieprzypadkowo bowiem jego czterej synowie nosili książęce i chrześcijańskie imiona swych świętych przodków: Borys, Roman, Dawid, Gleb. W tym czasie książęta tylko wyjątkowo nosili na co dzień imiona chrześcijańskie. Imiona synów Wsiesława rzucają zatem z jednej strony światło na stopień schryścianizowania życia dworu księcia połockiego, z drugiej zaś – na bliskie kontakty z tym środowiskiem cerkiewnym, które inicjowało kult Borysa i Gleba, czyli środowiskiem kijowskim³¹.

W okresie panowania Wsiesława została też wzniesiona w Połocku monumentalna (31,5 m długości i 26,4 m szerokości) murowana świątynia Mądrości

²⁶ H. Łowmiański, *Geneza ziemi połockiej*, [w:] tenże, *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986, s. 466.

²⁷ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 173.

²⁸ Ibidem.

²⁹ *Powieść minionych lat*, przełożył i opracował F. Sielicki, Wrocław–Warszawa, Kraków 1999, s. 121.

³⁰ U. Arłou, *Tajemnicy połockaj historii*, s. 39. Relikwie świętych Borysa i Gleba w 1072 r. zostały przeniesione do cerkwi św. Zofii w Kijowie, o czym zaświadcza *Powieść minionych lat*, s. 142. O znaczeniu kultu św. św. Borysa i Gleba zob.: G. Fiedotow, *Święci Rusi*, Białystok–Bydgoszcz, 2002, s. 19–31.

³¹ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 173–174.

Bożej. Ta pięcionawowa cerkiew nawiązywała architektonicznie do cerkwi katedralnych w Kijowie i Nowogrodzie. Wzorem natomiast dla budowniczych połockich była Sofia nowogrodzka. Ponieważ budowa Sofii nowogrodzkiej rozpoczęta w 1045 r., została zakończona w 1050 r., to budowę cerkwi Mądrości Bożej w Połocku należy datować na drugą połowę XI wieku. Poświęcenie świątyni miało szczególną wymowę, albowiem wezwanie to na całą Rusi nosiły wówczas tylko sobory w Kijowie i Nowogrodzie. Poświęcenie odzwierciedlało ambicje Połocka dorównania głównym centrom politycznym Rusi Kijowskiej³².

Eparchia połocka rozciągała się na obszary ziemi połockiej i witebskiej. Obszar jurysdykcji tego biskupstwa zmniejszał się wraz z kurczeniem się granic księstwa połockiego. Po oderwaniu w 1358 r., przez Wielkie Księstwo Litewskie dzielnicę mściławskiej od wielkiego księcia Smoleńska i utworzenia z niej udziału kniaziewskiego Szymona Lingwena także ten obszar podporządkowano eparchii połockiej. W wiekach XIII–XIV w skład eparchii wchodziły miasta: Nowogródek, Słuck, Mińsk, Druck, Izasław, Łohojsk, Łukomla i Orsza. Biskupi połoccy cieszyli się szerokim autorytetem. Władyka połocki nosił tytuł arcybiskupa otrzymany zapewne w czasach Witolda za lojalność i wierność wobec polityki hospodara³³.

O istnieniu biskupstwa w Czernihowie w czwartym dziesięcioleciu XI wieku pośrednio świadczy rozpoczęta przed 1036 r. przez księcia czernihowskiego Mściława budowa katedry Zbawiciela (Przemienienia Pańskiego)³⁴. Jak pisał A. Poppe, nie ma podstaw, aby fundację murowanej katedry łączyć z erygowaniem biskupstwa w politycznie samodzielny już Czernihowie. Oznacza to, że biskupstwo czernihowskie musiało istnieć już wcześniej. Przed wzniesieniem katedry murowanej funkcjonowała zapewne, podobnie jak w wielu innych ośrodkach cerkiewnych, świątynia drewniana. Biskupstwo w Czernihowie musiało istnieć już w czasach Włodzimierza I, o czym świadczą zapisy w Latopisie Nikonowskim, a także fakt, że Czernihów jako ruski ośrodek kościelny znany był w Bizancjum już w X wieku. Budowę wspomnianej wyżej katedry ukończono przed 1076 rokiem³⁵.

Natomiast w latach sześćdziesiątych XI wieku nastąpił wzrost znaczenia biskupstwa czernihowskiego, które ze zwykłej sufraganii metropolity kijowskiego

³² Ibidem, s. 174–175; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 62–63; U. Arłou, *Tajemnicy połockiej historii*, s. 47; L. W. Aleksiejew, *Połockaja ziemia...*, s. 193–199; *Połacki Safijski Sabor*, [w:] *Encykłapedyja Historii Bietarusi*, t. 5, Minsk 1999, s. 539–540.

³³ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 62; G. Szejkin, *Połockaja jeparrchia...*, s. 10–11; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni...*, s. 121–122; S. M. Kuczyński, *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936, s. 197, 218.

³⁴ *Powieść minionych lat*, s. 117; *PSRL*, t. I, kol. 150; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 164.

³⁵ Ibidem; Je. Gołubinskij, *Istorija ruskij cerkwi...*, t. 1, cz. 1, s. 333–334, 668; A. Kartaszew, *Oczerki po istorii...*, s. 182–183.

urośli do rangi metropolii tytularnej. O tym, że biskup czernihowski był traktowany jak metropolita, świadczy wzmianka zawarta w opisie wspomnianego już przeniesienia relikwii św. Borysa i Gleba do cerkwi św. Zofii w Kijowie w 1072 roku stanowiącego część *Opowieści o męczeństwie i cudach Borysa i Gleba*. Opis wymienia dwóch metropolitów, Jerzego kijowskiego i drugiego Neofita czernihowskiego, co świadczy, że dla autora opisu godność cerkiewna Neofita była oczywista. Opis, o którym mowa, powstał przed 1076, a wersja zamieszczona w *Powieści minionych lat* jest jego późniejszą redakcją³⁶.

Metropolia czernihowska (podobnie jak perejasławska) była metropolią tytularną, a zatem tymczasową. Istota tej instytucji polegała na tym, że biskup podnoszony był do godności metropolity osobiście dożywotnio lub na czas określony, po czym taka metropolia stawała się na powrót biskupstwem podległym swojej macierzystej metropolii. Pozycja metropolii tytularnych bliska była statusowi prawnemu arcybiskupstw autokefalicznych, które podobnie jak metropolie tytularne nie posiadały sufraganów i podlegały patriarsze. Nadawanie przez cesarzy bizantyjskich honorowej rangi metropolity biskupom zdarzało się w XI wieku dość często. Nadana ranga zwalniała od jurysdykcji metropolii macierzystej dożywotnio lub na określony czas. Niektórzy badacze praktykę taką, tłumaczyli niestałością polityki Bizancjum wobec Rusi w XI wieku. Próby ustanowienia metropolii tytularnych na Rusi w wiekach XII–XIV spotykały się już ze stanowczym przeciwdziałaniem Patriarchatu w Konstantynopolu³⁷.

Awans kościelny Czernihowa miał charakter polityczny. Po śmierci Jarosława Mądrego w 1054 r., ukształtował się na Rusi układ sił, który obok księcia kijowskiego, najstarszego syna Jarosława, Izjasława postawił dwóch jego braci, księcia czernihowskiego Światosława i księcia perejasławskiego Wsiewołoda. Podejmowane przez nich wspólnie decyzje w sprawie wypraw wojennych, ustawodawstwa czy obsady pozostałych stolców książęcych pozwalają mówić o porozumieniu pomiędzy trzema Jarosławowiczami, określanym niekiedy mianem triumwiratu. Ta równowaga sił wymagała także odpowiednika na gruncie cerkiewnym. Ponadto

³⁶ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 167–168; tenże, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. II, „Przegląd Historyczny”, t. LV, z. 4, 1964, s. 558; *Opowieść o męczeństwie i cudach Borysa i Gleba* powstała około 1072 roku na podstawie różnych wariantów żywota Borysa i Gleba napisanych w pierwszej połowie XI wieku. Opis przeniesienia relikwii Borysa i Gleba zawarty w *Powieści minionych lat* wśród uczestników uroczystości ogóle nie wymienia władcy czernihowskiego. *Powieść minionych lat*, s. VI, 142.

³⁷ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 168; J. Mejjendorf, *Wizantycja i moskowska Rus'*, Paris 1990, s. 97–98. Próbę ustanowienia drugiej, oprócz kijowskiej, metropolii podjął w połowie XII wieku książę suzdalski Andrzej Bogolubski. Metropolia ta miała mieć siedzibę we Włodzimierzu Kłaziemskim. Patriarcha Konstantynopola Łukasz Chryzoberg odmówił prośbie Andrzeja Bogolubskiego i metropolia nie powstała. Biskupstwo we Włodzimierzu Kłaziemskim powstało dopiero w 1214 r. Je. Gołubinskij, *Istoria ruskiej cerkwi*, t. 1, s. 330–332; por. M. Hruszewskij, *Istoria Ukraini-Rusi*, t. III, do roku 1340, Kiiw 1992, s. 268–269.

również Bizancjum zależało na dobrych i przyjaznych związkach z książętami ruskimi, szczególnie w ciężkim dla niego okresie braku stabilizacji wewnętrznej i zewnętrznych nacisków. Kreowanie nowych metropolii, pełniących też rolę bizantyjskich „ambasad”, ułatwiało kontakty z książętami, od których w równym stopniu zależała polityka państwowa Rusi.

Metropolia czernihowska przestała istnieć, gdy sytuacja polityczna uległa zmianie i gdy zmarł metropolita Neofit. Jego następca, biskup Jan objął swój urząd przed 1088 r. Na istnienie metropolii czernihowskiej (a także perejasławskiej) jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych XI w. zdaje się wskazywać list metropolity kijowskiego Jana II do antypapieża Klemensa III z około 1085 r., w którym metropolita pozdrawia Klemensa w imieniu własnym i będących z nim metropolitów³⁸.

W podobnej sytuacji jak Czernihów znajdował się Perejasław, będący stolicą diecezji, która obejmowała w końcu XI w. ziemię perejasławską, smoleńską i suzdalską. Erygowanie diecezji nastąpiło na początku XI wieku. Murowana katedra Michała Archanioła konsekrowana przez metropolię Efrema w 1089 r., została wzniesiona na miejscu drewnianej pod tym samym wezwaniem. Kult św. Michała jako patrona rycerstwa walczącego z poganami, popularny w Bizancjum, na Rusi upowszechnił się wraz z przyjęciem chrześcijaństwa. Wybór patrona dla katedry perejasławskiej nie był przypadkowy. Ziemia perejasławska, zagrożona najezdami koczowników, posiadała swego biskupa za panowania Jarosława Mądrego. Można też przyjąć za wiarygodne źródła ruskie, które ustanawiają biskupstwo perejasławskie w latach panowania Włodzimierza I. Biskupstwo to mogło powstać wraz z budową potężnego grodu po zwycięstwie nad Pieczyngami w 992 r. Dla utrwalenia sukcesu Włodzimierz zbudował niewątpliwie potężny gród, w którym musiał wznieść też świątynię, której na tych rubieżach dobrze pasowało wezwanie archistratega mocy niebiańskich³⁹.

Wspomniany powyżej metropolita Efrem, nie był pierwszym metropolitą perejasławskim, bowiem przed nim metropolitą był Leon, który z kolei najprawdopodobniej był następcą metropolity Piotra (mógł też być jego poprzednikiem, za czym przemawiają dane dotyczące metropolii w Czernihowie). Efrem został wyświęcony na metropolitę najprawdopodobniej po 15 lipca 1077 r., a przed październikiem 1078, czyli zanim książę perejasławski Wsiewołod objął stolec kijowski po poległym w bitwie Izjasławie. Efrem niewątpliwie był ostatnim

³⁸ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 169–170.

³⁹ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 60; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 165–166. O poświęceniu katedry perejasławskiej przez metropolitę Efrema zaświadcza *Powieść minionych lat* pod rokiem 1089: „Tegoż lata poświęcona była cerkiew Świętego Michała perejasławska, przez Jefrema metropolitę tej cerkwi, którą to zbudował wielką, była bowiem pierwiej w Perejasławcu metropolia”, s. 161; por. Je. Gołubinskij, *Istoria ruskiej cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 686.

biskupem Perejesławia noszącym tytuł metropolity, bowiem w roku 1101 na katedrze perejesławskiej spotykamy biskupa Szymona⁴⁰.

Znaczenie kościelne Perejesławia zmalało w pierwszej połowie XII wieku, wraz upadkiem politycznego znaczenia tego miasta. Jak podaje A. Poppe w *Notitiae ateńskiej 1371* z około 1170 r., Perejesław figuruje dopiero na szóstym miejscu po erygowanym zdecydowanie później biskupstwie we Włodzimierzu Wołyńskim⁴¹.

Powstanie biskupstwa we Włodzimierzu Wołyńskim przypisuje się księciu Włodzimierzowi I, pod koniec X wieku, kiedy to książę miał „postawić” we Włodzimierzu biskupa Stefana⁴². Jednakże, jak podawał A. Poppe, twierdzenia takiego nie da się obronić. Fakt zaś wyznaczenia Włodzimierzowi roli siedziby księcia-juniora, sprawującego władzę z nadania władcy kijowskiego, nie potwierdza jeszcze istnienia tamże siedziby biskupiej. Nie otrzymały bowiem początkowo swoich biskupstw również inne miasta wyznaczone na ośrodki udziałów książęcych⁴³. Bardziej prawdopodobny jest pogląd o założeniu biskupstwa włodzimierskiego w drugiej połowie XI wieku. Pierwszym świadectwem o istnieniu biskupstwa we Włodzimierzu Wołyńskim jest wzmianka z żywota św. Teodozjusza Pieczerskiego o mianowaniu Stefana biskupem włodzimierskim. Żywot ten został napisany przez Nestora przed 1088 rokiem. Również wzmianka z *Powieści minionych lat* pod rokiem 1086 o dawaniu przez księcia włodzimierskiego Jaropełka dziesięciny Świętej Bogarodzicy, świadczyć może o tym, że biskupstwo zostało założone przed rokiem 1086⁴⁴. Biskup włodzimierski Stefan był założycielem klasztoru Bogurodzicy Blacherneńskiej na Kłowie koło Kijowa, skąd

⁴⁰ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 167; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura*, s. 54–55; Je. Gołubinskij, *Istoria ruskiej cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 687.

⁴¹ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 165. O dziejach politycznych ziemi perejesławskiej zob. M. Hruszewskij, *Istoria Ukraini-Rusi*, t. II, XI–XIII w., Kiiw 1992, s. 338–343. Szerzej na temat metropolii czernihowskiej i perejesławskiej zob.: A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. II, „Przegląd Historyczny”, t. LV, z. 4, 1964, s. 557–572; tenże, *Uwagi*, cz. III, „Przegląd Historyczny”, t. LVI, z. 4, 1965, s. 557–569.

⁴² Je. Gołubinskij, *Istoria ruskiej cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 670.

⁴³ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 176.

⁴⁴ Jaropek został księciem-juniorem (namiestnikiem) z woli księcia kijowskiego Wsiewołoda po śmierci Izjasława w październiku 1078 r. Jaropek miał ambicje być księciem samodzielnym, o czym zaświadczać wydarzenia opisane w *Powieści minionych lat* pod rokiem 1085–1086. Jak zaświadcza kronikarz Jaropek był pobożny, wrażliwy na potrzeby Cerkwi. Proces chrystianizacji zachodnich ziem Rusi Kijowskiej nie był opóźniony w stosunku do Naddnieprza, czego dowodem jest istnienie w latach sześćdziesiątych XI wieku klasztoru „Święta Góra” pod Włodzimierzem. Nazwa klasztoru może wskazywać na związki z życiem monastycznym na Św. Górze Athos. Jaropek w trosce o krzewienie chrześcijaństwa na podległej mu ziemi mógł zabiegać u księcia Wsiewołoda i metropolity kijowskiego Jana o biskupa. Starania te jeszcze za życia Jaropeka mogły zakończyć się sukcesem. *Powieść lat minionych*, s. 159; A. Poppe, *Państwo i Kościół*, s. 177–178.

został powołany na urząd biskupi, prawdopodobnie jeszcze przed śmiercią Jaropełka, czyli przed 22 listopada 1086 roku. Nie jest również pewne, czy Stefan był rzeczywiście pierwszym biskupem włodzimierskim. Wiadomo natomiast, że uczestniczył on w uroczystym przeniesieniu relikwii św. Teodozjusza do cerkwi monasteru Pieczerskiego w Kijowie, 14 sierpnia 1091 roku. Biskup Stefan zmarł 27 kwietnia 1094 r. i został pochowany w swoim macierzystym klasztorze pieczerskim. Włodzimierska katedra Zaśnięcia NMP również nawiązywała swoim wezwaniem do soboru monasteru pieczerskiego. Fakty te potwierdzają pośrednio erygowanie diecezji w drugiej połowie XI wieku. Do połowy XII wieku obszar diecezji włodzimierskiej obejmował cały Wołyń, Polesie z Brześciem, Słonimem, Grodnem, Wołkowyskiem i Kobryniem, a także tereny nad Bugiem z Mielnikiem, Grody Czerwieńskie i Przemyskie oraz porzecze górnego Dniestru z Haliczem. W miarę powstawania nowych diecezji obszar biskupstwa kurczył się i w końcu XIII wieku obejmował zachodni i południowy Wołyń (powiaty włodzimierski i krzemieniecki) oraz południowe i środkowe Podlasie (ziemia brzeska, bielska i drohiczyńska). Od początku XIV wieku Włodzimierz był wymieniany na pierwszym miejscu wśród sufraganii metropolii halickiej i od tego też czasu biskupi włodzimierscy nosili tytuł prothotronosa⁴⁵.

Powstanie biskupstwa w Turowie również niekiedy odnosi się do czasów księcia Włodzimierza. Biskupstwo to miało być ufundowane w 1005 r. Tradycja dotycząca tej daty powstała w XIV wieku, kiedy to według A. Poppego, dla uzasadnienia terytorialnego zasięgu diecezji sfalszowany został przywilej fundacyjny z datą 1005 roku. Upowszechnieniu poglądu o założeniu biskupstwa sprzyjał też zapis *Powieści minionych lat* pod rokiem 988 o książęcych udziałach synów Włodzimierza, gdzie Turowowi przypadła ranga trzeciego z kolei ośrodka (po Nowogrodzie i Połocku) – siedziby Świętopełka I. Świadectwo *Powieści minionych lat* powstało jednak pod koniec XI wieku lub na początku wieku XII i łączy się z pozycją tego ośrodka za Świętopełka II. Ponadto w czasie o którym mowa (początek XI w.), stolicą dzielnicy Świętopełka I był Pińsk. O nieistnieniu w tym czasie biskupstwa w Turowie świadczy też pośrednio fakt przebywania w nim przybyłego w świątynię poślubionej przez Świętopełka I, córki Bolesława Chrobrego biskupa Rheinberga, który próbował tu akcji misyjnej⁴⁶. Wzrost znaczenia Turowa nastąpił za czasów księcia kijowskiego Wsiewołoda (1078–1093), kiedy to w 1088 r. dzielnicę turowską otrzymał we władanie wspomniany powyżej Świętopełk II. Po śmierci Świętopełka w 1113 roku, ziemia turowska przeszła

⁴⁵ *Powieść lat minionych*, s. 159–160, 162–165; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie*, „Kwartalnik Historyczny” R. X, 1896, s. 494; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 177–179; M. Trajdos, *Biskupi prawosławni...*, s. 119–120; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 56; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 62.

⁴⁶ *Powieść lat minionych*, s. 95; Je. Gołubinskij, *Istorija russoj cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 681; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 183–184.

w ręce Włodzimierza Monomacha, który odebrał ją Jarosławowi, synowi Świętopełka II. Do tego czasu odnosi się świadectwo latopisu ławrientiewskiego o wyświęceniu Cyryla. Co prawda miejsce siedziby biskupiej pozostało nienazwane, ale można przypuszczać, że chodzi o Turów, bowiem w grę oprócz Turowa mógł wchodzić jedynie Rostów, który wówczas był administrowany przez biskupów perejeśławskich⁴⁷.

Czy jednak Cyryl był pierwszym biskupem Turowa? Jak wspomniałem, wzrost znaczenia politycznego i kulturalnego Turowa nastąpił w czasach Świętopełka II i już wtedy istniały warunki przemawiające za powołaniem w Turowie biskupstwa. Wtedy mogło nastąpić wyjście Turowa spod cerkiewnej jurysdykcji biskupów włodzimierskich. Świętopełk II przeniósł się do Turowa z Nowogrodu, a objęcie nowego stolca podkreślało jego prawo do władztwa kijowskiego po śmierci Wsiewołoda i jednocześnie stanowiło wzrost znaczenia Turowa. W pertraktacjach pomiędzy Wsiewołodem a Świętopełkiem prowadzonych w latach 1086–1088 musiała wyłonić się kwestia biskupstwa, którego w Turowie do tej pory prawdopodobnie nie było. Przybycie tutaj Świętopełka z Nowogrodu ma ogromne znaczenie, bowiem jako księżę nowogrodzki Świętopełk musiał doceniać znaczenie posiadania biskupstwa, fakt ten bowiem podkreślał rangę i znaczenie księstwa dzielnicowego. Skoro Turów w czasach Świętopełka usamodzielniał się politycznie rozumiało jest, że dążono również do samodzielności kościelnej. Metropolitą kijowskim był wówczas Jan II, w czasach którego kwestie powstawania nowych biskupstw były powszechne. Można to odnieść do Turowa, co pozwalałoby datować powstanie biskupstwa turowskiego na rok 1088. Katedra turowska w XIV–XVI wieku nosiła wezwanie Zaśnięcia NMP, co mogłoby wskazywać, że jej pierwszy biskup pochodził z monasteru piecherskiego⁴⁸.

Niewątpliwie biskupstwo turowskie istniało już od jakiegoś czasu w roku 1144, bowiem wówczas na biskupa turowskiego wyświęcony został Joachim, który dwa lata później był represjonowany – wraz z księciem turowskim Wiaczesławem – przez księcia kijowskiego Izjasława Mścisławowicza⁴⁹. Kolejnym świadectwem jest zabytek literacki *Słowo o mnichu Marcinie*, pochodzący z XII wieku. Opowieść ta dotyczy cudownego uleczenia chorego na przepuklinę mnicha przez św. św. Borysa i Gleba. Mnich Marcin był kucharzem u trzech biskupów turowskich – Szymona, Ignacego i Joachima, a przez czwartego, Jerzego, został zwolniony z obowiązków ze względu na podeszły wiek. W 1182 roku biskupem turowskim był już Ławrencjusz. Przed nim, nie później niż w 1169 r.,

⁴⁷ Ibidem, s. 186–187, A. Mielnikau, *Kirył, episkap turauski. Życie, spadczyna, swietapohliad*, Minsk 2000, s. 22.

⁴⁸ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 187–188; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie...*, s. 63.

⁴⁹ *PSRL*, t. II, kol. 314, 330; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 185; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 57.

na katedrę turowską został powołany słynny kaznodzieja Cyryl z Turowa. Jerzy, następca Joachima, pełnił zatem swój urząd w latach 50. i być może jeszcze pierwszej połowie lat 60. XII wieku. A zatem biskupstwo w Turowie istniało bez wątplenia już przed wspomnianym rokiem 1144. Wymienieni bowiem zostali tu poprzednicy biskupa Joachima – Szymon i Ignacy, co w żadnym razie nie oznacza, że Szymon był pierwszym biskupem Turowa. Można natomiast ustalić, kiedy Szymon był biskupem. Skoro Jerzy, który zwolnił mnicha Marcina z obowiązków był biskupem w latach 50. i 60., to Szymon był biskupem w czasach gdy mnich Marcin był młodym człowiekiem, około 1120 r.⁵⁰

Obszar diecezji turowskiej ulegał zmianom. Początkowo eparchia turowska obejmowała całe Polesie, czyli dawne księstwo turowsko-pińskie. W wieku XIV biskupi turowscy czasowo zarządzali terenami południowego Podlasia (Brześć, Rusi Czarnej (Nowogródek, Grodno, Słonim, Wołkowysk, Słuck, Kopyl), a także północno-wschodnim skrajem Wołynia. Rezydencją biskupią w połowie wieku XIV stał się monaster leszczyński na przedmieściach Pińska⁵¹.

Beginnings of the Church structure on the Ruthenian lands and the Grand Duchy of Lithuania

The diocesan structure of the Ruthenian Church on the Grand Duchy of Lithuania lands began its formation at the end of the XI century.

The Smolensk bishopric was separated from Pereeslav diocese in 1136 as a result of Smolensk prince Rostislav Mstislavovich's (1127–1159) efforts. The Smolensk bishopric covered Smolensk Duchy as well as Mstislav land.

The oldest information concerning the existence of the bishopric in Polock dates back to the XII century. The Polock diocese covered Polock and Witebsk lands.

Tchernigov, Vladimiv of Volyn and Turov bishopric were established in the XI century. In the beginning Turov diocese covered all territory of Polesie, i.e. former Turov-Pinsk Duchy. In the XIV century Turov's bishops temporarily governed the areas of South Podlasie (Brest), Black Ruthenia (Novgorodek, Grodno, Słonim, Volkovysk, Sluck, Kopyl) as well as North-Eastern pieces of Volyn. In the middle of the XV century the Leshchynsky monastery, located at Pinsk suburbs, became a bishop's residence.

⁵⁰ Je. Gołubinskij, *Istorija ruskoj cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 679; A. Poppe, *Państwo i Kościół*, s. 185–186; A. Mielnikau, *Kirył, episkap turauski*, s. 55; G. Podskalsky, *Literatura*, s. 57; M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusi*, s. 504–505.

⁵¹ Je. Gołubinskij, *Istorija ruskoj cerkwi*, t. 1, cz. 1, s. 680; M. Trajdos, *Biskupi prawosławni*, s. 120–121; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie*, s. 63.